

KULTÚRÁK MEG VISELKEĐŐ KÖZÖSSÉGEK KÖZT

Viselkedési kultúrák, társadalmi szerepek, létmódok és rejtett folyamatok hétköznapi vagy magánérdekű tereiben, a kultúraközi viselkedésben és megértésben rejlő tartalékok, belátási perspektívák egyaránt arra figyelmeztetnek, ami a társadalmakról való tudás értelmének és felelősségének határa szempontjából fontos. E társas tudásban részes a legeltérőbb viselkedéstudományi területek mennyi kutatási irányzata, korszaka, értékrendje és módszertana is. Az alábbi könyvek ezt a teret körvonalazzák, olvasatokban és értelmezési hálókon keresztül, annyiféle módon és léptékben, ahogyan a kulturális, történeti vagy politikai tagoltság a viselkedés közösségi szabályrendszerre, egyedi alakzataira vagy kutatási perspektíváira csak ráláthat, jelezve ezáltal saját arculatváltozásait, belátásmódjainak változatait is.

Clandestino... – féllegál

Amikor már annyira van az ember, hogy indulhatna, de még hiányzik a tiszta kép, hogyan tovább, s azután mégis odaér állami ösztöndíjjal..., a végén meg tényleg kiderül, miként az akként... Ha a világtájról főként annyi van meg, hogy szeretem Manu Chao lírikus epilógját a Clandestino világról,¹⁵³ de meg kutatóként is talpon kéne maradjak valamely messi terepen és rossz hírű világokban is..., akkor a végén mégiscsak öröm, ha hazatérek, s mindezt kiadom kötetbe fonva, fotókkal cízelálva..., ha már „Correr es mi destino...” (Manu Chao)

A sarkon túlman már „bekunkorodó” tájak, a végzet és a csábítás kérészéletű készítései persze klasszikus világjáró, kalandor, misszionárius vagy antropológus szereptudatok részei, élményei. A térképről épp lecsúszni készülő világokról, a burjánzó marginalitás és a spontán élményhalmozásban egzotikus önvállalásba ringatódzás harsányságáról komponált népszerű kötetet Soltész Béla,¹⁵⁴ aki nemzetközi kapcsolatokból készíti doktoriját, köze-

lebbről arról a migrációs és posztkoloniális mivoltában is gazdag világról, ahová örömmel számúzte magát. „Mert eltervezni bármit el lehet, megélni viszont csak azt, ami valóban létezik” – menti föl magát a Szerző a kötet utolsó mondatában, miután kétszáznyolcvan oldalon sodort tova, a „semmi probléma...!” típusú latinós ügykezeléssel, szubjektív toplistával az ennivalók, italok, unalmak és élhetlenségek köréről, az olcsó repjegy előnyéről és a célország megválasztásának mikéntjéről, időpontjáról, feltételeiről, várható kalandokról vagy hasonló szubjektív leírás esélyeiről.

„Hogy mik történtek velem Dél-Amerikában? Chilében láttam a virágzó sivatagot, a naplementét a Húsvét-szigeten, a világvegi hegycúcsokat Patagóniában. Hegyi-betegséget kaptam a sósivatagban és szerencsehozó lámaembriókat vettem a piacon. Peruban egy indián családnál laktam a Titicacatonál, és reszketve vártam a Machu Picchu alatt húzódo szakadékban a sziklafalnak préselődve, hogy elmenjen mellettem a vonat. Megmáztam a világ legfiatalabb vulkánját Mexikóban, és a tetejéről láttam az éjszakai marihuána-szüret villódozó fényeit. Rengeteg tequilát ittam, ettem kukacot, szöcskét, kukoricapeneszt és kaktuszt. Türelmesen vártam, hogy a símaskos zapatista gerillák megvizsgálják az útlevelemet. Kubában megnéztem Fidel épülő (vagy nem épülő) mauzóleumát, és találkoztam egy orvosból lett parkoló őrrrel, aki huszonöt év múltán is egykor volt magyar szerelmét siratta. Costa Ricában lajhárokra lestem az éjszakai őserdőben, Hondurasban rohamrendőrök elöl menekültem, Guatemalában cigivel és rummal kínáltam egy maja istenszobrot egy garázsban rendezett pogány rituálén...” – szól kedvcsinálóan a *Clandestino* könyvajánlója. S maga a kötet hasonlóan „laza”, „plebejus” és „igénytelen”, ahogyan az utazás, a kalandok sora, a világon sehol másutt nem létező tájak hangulata, féktelensége és végtelensége egymásra halmozódhat egyáltalán. „Jellegetes”, „tipikus” városi terek, magaslatok, belvárosok és kültelkek szép új vagy koszlottan régies pompája, a városiasodásból kiterjedő fenntarthatatlanság légköre ül a kötetben, persze Rubén González és a Buena Vista tónusában. Soltész eltrombitálja, elszambázza és elkongázza nekünk a kalandor jóféjség és az interkulturális találkozások tematikáját... – ki sem kell mozdulnunk a

153 <http://www.metrolyrics.com/clandestino-lyrics-manu-chao.html>

154 Soltész Béla: *Clandestino. Egy év Latin-Amerikában*. IDRResearch Kft. / Publikon Kiadó, Pécs, 2012., 313 oldal.

párizsi (Lángh Júlia) és brüsszeli (Szilasi Ildikó Hermina), a muszlimok németországi (Bodnár Előd) és az afrikaiak magyarországi megtelepedési kérdéseit (Glied Viktor), olyan globális kihívásként kerülnek fókuszba, melynek a tömeges vándorlás – ez mintegy 230 millió ember aktuálisan – csupán egyik formális mutatója. Az újabb időkben pedig az egyre erősödő afrikai bevándorlás Európába még e formalitásnak is nehézkedést ad: tagállami jogszabályok, egységes migrációpolitikai szabályozás hiánya, és hasonlóképpen az etnopolitikai distinkciók, a biztonságtechnikai és szociális feszültségek melletti legfőbb gondná válik a formálódó közösségek kiterjedése, számbeli gyarapodása, belső rétegződése és multikulturális függésrendje (pl. vallási, felekezeti, etnospecifikus, jogi státuszok, drog- és embercsempészeti veszélyeztetettség, fegyverkezési és ideológiai, piackeresési és diplomáciai kapcsolati kontextusai) miatt. Mindeme kérdések szemléje a kötetben kutatók, egyetemi tanárok, doktoranduszok, szakértők, elemzők és tanácsadók tematikus írásaiban kap összegzést, az áttekintések mögött rejlő országtanulmányok, probléma-katalógusok, esetelemzések vagy jogtechnikai közlések éppenséggel abba a mélyebb szférába is elvezetnek, ahol a kortárs Afrikát és Európát összekötő hagyományok, előképek, konvenciók és érdekek múltból fakadó elválasztódást és összeköttetést jelenítettek meg. Másként szólva: a globális tér (földrésznyi értelemben) lokálissá szűkítve, a sokmillió mozgó tömeg adaptációs stratégiáit egy-egy érdekszférára vetítve, továbbá a hazai szaktudományok álláspontját és reflexióit is földolgozó interdiszciplináris kontextust ugyancsak figyelembe véve olyan migrációs kézikönyvet látunk itt megvalósulni, amely a társadalomtudományok legtöbb területén, de mellette a földrajz-, részben néprajz-, jog, szociológia, demográfia, szociálpolitika és interkulturális kommunikáció-tudomány felé is elágazásokat mutat. Búr Gábor és Tarrósy István afrikai háttér tanulmánya, Keserű Dávid és Radics M. Péter vándorlási útvonalrajza, Dövényi Zoltán térföldrajzi aspektusai, s mások esetelemzése mind az afrikanisztikai témakörben, mind az eurokratikus migráció-felfogásban domináns trendek felől eligazító, beavató áttekintésekkel teszik impozánssá a kötetet. Másképp kifejezve: új teret rajzolnak, új dimenziók közt láttatják korunk népvándorlási sodrásainak aktuális képét és előzményeit, pontosítva nemcsak a globalizáció oly sokszor elvont tüneményét, hanem aktualizálva a megváltozott térszerkezeti összhatás intenzív körképét, társadalmi viselkedésmódok kulturális élményhorizontját is.

Jövetből menet, frankofón Afrika, megtérés-históriák

Diaszpórák, különösen ha afrikai népek irodalmi szövegeinek vándorlásai a megjelenítő közegük, bizonyosan kevés szöveggyűjteményt élnek meg olyan országokban, ahol sem a kiinduló, sem a befogadó, sem az elűző, sem a megtérést megengedő kultúra nem érintett az árnyalt értékrend közvetítésében. Sokféle kivételt, apró eltérést meg lehet persze fogalmazni (írek vagy oroszok Amerikában, dél-amerikaiak és karibiak a Szovjetunióban, örmények Párizsban, lengyel vagy orosz zsidók Izraelben), de a letelepült menekültek arányszámát fénylően meghaladó irodalmi örökség „exportja” nem túl gyakori a mozgástér periferiáján elhelyezkedő országban. Kun Tibor a hetvenes évek első harmadában kezdett ilyesféle misszióba, kultúrák közvetítői vállalatba, midőn francia szakosként Aimé Césaire, Léopold Sédar Senghor, René Maran, Tahar Ben Jelloun és mások műveinek tolmácsolásába, irodalomtudományi „honosításába”, ismeretterjesztői elszántsággal rokon népszerűsítésébe fogott. A nemrégiben megjelent gyűjteményes kötete¹⁵⁶ már nem első a hazai könyvpiacra (igaz, jelesül inkább franciául van jelen itt is), de a *Filológiai Közlemények, Helikon, Világirodalmi Lexikon, Klió, Valóság, Lettre, Ezredvég* folyóiratok szinte állandó tudósítója is a francia irodalom afrikai vonatkozásáról kreált írásaival. A címadó írás, Césaire Aimé napló-poémája, „hajnal-mélyi” vers-esszéje már egymagában is jelzi, amit azután Jean Amrouche berber közérzet-esszéje, Bernard Binlin Dadié gyarmatosítás-dramái, Léon-Gontran Damas amerikai négritude-poézisei, Tahar Ben-Jelloun marokkói „utcomesékre” emlékeztető novella-fohászai és mások afrikai memoárjai teljesítenek ki (harmincöt szerző rövidebb-komolyabb írásaiból áll össze a kötet). Az elkötelezettség, a szülőföld emléke és élménye, a vérrel-vassal folyó pusztítás gyarmatosítási korszaka, a felszabadító mozgalmak és a „négerség” amerikai-európai exportja az, ami itt a legolvasottabb, elsőrangú nemzetközi díjakkal érdemesített frankofón szerzők munkáiból kihat. A záró oldalakon külön is kigyűjtött ars poéticák önmagukban/egyenként is sugallják az afrikai-antillai-magadaskári költészet, irodalmi világ és tradicionális próza új korszakát, a gyarma-

156 *Hazatérés a szülőföldre. (Frankofón afrikai és antillai irodalmi tanulmányok és antológia (Maghreb, Madagaszkár és az Antillák)).* Írta, válogatta, fordította és jegyzetekkel ellátta Kun Tibor. Mundus Novus Kiadó, Érd, 2012., 576 oldal.

rosítás éveit követő korélmény terhé és kibeszélhetőségét, melyekről a magyar olvasók java többsége aligha tud egy nevet vagy címet, tájegységet vagy eseményt föl idézni. Maga a „hazatérés” itt kétszeres áttételű: Kun Tibor a magyar könyvkiadásba hébe-korba megtérő afrikai átalakulás- és változás-keserveit éppúgy kínálja, mint a felmagasztosuló, értékére jutott szerzők afrikanisztika szempontjából megnevesült személyiségét, jelentőségét, sőt hatását, a nemzetközi irodalmi rangot és az afrikai hazatérést egyaránt. Ez a kötet mintegy fele, melyet megelőz a Szerző tanulmányainak válogatása (19-302. oldalak, huszonegy írás), az olvasó számára varázsosan távoli és fájdalmas-emberien közeli világok példázataival. Bár jólesne, nem lehet itt részletesebben elmerengeni a gyarmatosítás, integrizmus, felkelések, barbarizmus, gyűlöletek és integrációk konfliktustörténetén, melyek ez írásokból is fölsejlenek,¹⁵⁷ s még kevésbé áll módunkban elemeire, árnyalataira szétszálazni az írói (élet)műveket és jelentéstereket. A Mundus Kiadó korszakos vállalása, hogy súlyos kötetekben adja közre a modern Afrika hagyományos kultúráinak és a mindezt körülvevő kultúrák közötti hatásoknak válogatott szakmunkáit, már nem ma kezdődött (ez a 8. kötet), miképpen Kun Tibor szakmai életútja sem, melynek ez ízelítő mélyfűrészekből összeállított mustrája szinte negyven év tudományos termésének is csak alkalmi tükre. Olyan történeti és a társadalmi viselkedésmódokban rögzült áttekintés ugyanakkor, melynek nem utolsó sorban abban is szerepe volt/van/lehet, hogy mind Afrika népei, mind az afrikanisztika tudásterületének rangja visszaható, visszatérő eleme legyen a változásoknak, átmeneteknek és konfliktuos léthelyzeteknek.

Társadalmi változás-univerzumok közvetítettsége

Terek, idők és rejtelmek, a kultúrák közötti találkozások és érintkezések egészének megannyi formáját felmutató írásokból próbálom itt „interpretációk interpretációiként” bemutatni, hiszen csak szorosra fogott, elnagyolt „szemlézéssel” lehetséges a napra nap születő művek tömegét referálni. Ami az olvasat önkényességén túl, a hangsúlyok, tónusok,

157 Az olvasó részletesebb tájékozódáshoz több tanulmányt is megtalál az AHU Magyar Afrika Tudástár oldalain, <http://www.afrikatudastar.hu/index.php/HU/magyar-afrika-tudas-tar/item/42-a-xix-xx-szazadi-gyarmatositas>.

értelmezési analógiák mellett többletként összeköti mindezen közléstartalmakat, talán éppen az a komplexitás, mely bármely emberrel összefüggésbe kerülve őszinte igény, óhajtott vízió lehet, ha méltó alakzatba simítják. A világsodorból élni, a helyi társadalmak-közösségek tagjává lenni vagy a lokalitásban megőrzött közösségiség révén létkérdéseket fölvetni, szemben az idővel és terekkel, egyúttal bennük állandósult létformáinkat, közlésfelszínt és változások univerzumát egyformán jelezve... – nem kevesebb talán, mint az idő rejtelmének, mint a tér időiségének dimenziója, s nem méltatlanabb, mint a térhasználat bármilyen módját, vagy mint az idő foglalatoként szolgáló tér közösségiségét kiemelni. Közelebbről persze egyik sem inkább átélhető, s távolabbról is mindegyik csak részben elbeszélhető...

Nem kevesebbe, sőt merészebbre vállalkozik az a szerzői-kutatói közösség is, mely az átalakuló társadalmak, viselkedés- és közlésformák lokális közegeiben erdélyi példátartat keres kommunikációkutatási céllal, a tér- és eszköztárak használatára összpontosítva. Egy több éves feltáró projekt tematikus eredményeit fogja össze *A társadalmi változások kommunikációs univerzuma* című kötet,¹⁵⁸ melyben az Alvin Toffler által tematizált „Harmadik Hullám” kortársai számára korélményként adatott új civilizatorikus állapot lesz életmódközösségekben kutatható korkérdés. Toffler, s a reá hivatkozó Szerzők itt a modernizációk korábbi, föld és terület, majd gyár és pénz jellegadó korszakai után következő konfliktus-potenciálját, az információra és tudásra épülő hatalom nyomasztó voltát prezentálják erdélyi közegben. Ott, ahol a hatalom forrása nemcsak régen állt ilyes elemekből, de ma is egyidőben van jelen a megrekedt agrárium, a kínlódo gyár, a keserves szolgáltatás és romló családszerkezet melletti térnyerése mindannak, ami a civilizációs hullámzások kulturális egyvelegében a legrosszabb összhatást eredményezi Erdélyben.

A romániai modernizációt kezdeteitől jellemző regionális és strukturális átalakulás a társadalom egyenlőtlenségi eltéréseit mikroregionális terekben teszi immár megnevezhetőbbé. Az erdélyi térben másként, mint a „falusi népesség” körében, mely az ország lakosságának negyven százalékát teszi ki, a modernitás sodrása és kockázatai számos visszahatástól, fokozódó elmaradástól válnak kontrasztossá, s veszélyeztetik a „túlélő társadalom” esélyeit, azaz visszahatnak nemcsak az 1989 előtti dinamikára,

158 Szerzői: Gagy József – Pletl Rita – Ungvári Zrínyi Ildikó – Ungvári Zrínyi Imre – Varga Attila. Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2009., 267 oldal.

hanem a folytonosságra is, a változások révén elő-
vő új lehetőségek mellett a modernizációs deficit
felhalmozódására, a visszafeudalizálódásra (patrónus-
kliensi viszonyok, individualizálódás a kimerülő
családi gazdaságok egyénei körében, korrupció
növekedése, érdekérvényesítési utak felülről füg-
gése, változási perspektívák városokba telepedése,
piaci és munkapiaci kínálat szűkülése, mozgásterek
karcúsodása), ami egyaránt a „visszavilázalódás”
irányába hat. Mindezek mellett a fogyasztással ösz-
szefüggő, centralizálódó mozgástér, a közlekedés,
oktatás, kommunikációs formák visszaszorulása is
technológiai adottságok és az interakciókban részt-
vevők „léttérteremtő” feltételeinek romlásával ke-
csesgetet: csalfa képzetté foszlik immár „a szokások,
cselekvési minták, az összeegyeztethetőre és össze-
egyeztethetetlenre vonatkozó képzetek, a törvényes
keretek és általában az erkölcs, az ízlés és a jogtudat
átalakulása”, vagyis az „1989 utáni Erdélyben a lát-
ható és láthatatlan (illetve álló és mozgó) szerkezetek
változása” gyakorol hatást az emberek kommuniká-
ciós magatartására (idézetek a 11. oldalról, Gagy –
Ungvári). Az átfogó, komplex megközelítésmódot
a szerzői kutatócsoport az egyes szakterületek felől
közeledve a kommunikációs változások mikéntjét
kívánja megragadni, szilárd meggyőződéssel arról,
hogy „az 1989 utáni erdélyi társadalomban tapasztal-
ható változások az emberi interakciók megválto-
zott kereteiből és formáiból érthetők meg. Az
emberi viszonyokat kifejező cselekvéseként, az in-
terakciók, legyenek azok ember és tér, ember és jár-
mű, ember és hivatal, ember és szöveg vagy közvet-
lenül ember és ember közöttiek, magukon viselik az
önkifejezés, a saját és a partner pozíciójára utalás és
a cselekvésorientáltság (performativitás) jegyeit...
A kommunikáció az a médium, amelyben a válto-
zások és a hagyományos formák közötti összeütkö-
zések konkrét emberi értelmet nyerne” (12. old.).
Ekként a kommunikációs tartományok felé a tér és
látvány viszonyában közelítve, a közlekedési és ön-
megjelenítési módokban, a kommunikáció eszkö-
ztárát tekintve, a normatív szabályozás intézményeit
és dokumentumait vizsgálva, az iskola kultúráját és
a társadalom nem formális intézményi szerkezetét
külön is részletezve taglalják a többszörös átfedés-
ben, kölcsönhatásban megnevezhető kommunika-
tív problémaköröket. Nem vállalva, hogy mind
a tizenégy témakört ismertetem, csupán idézni
lehet a fejezetcímekből, egyúttal annak illusztrálá-
sára is, mennyiféle kommunikációs dimenzió lehet
képes a változások tünetményeinek regisztrálására:
hagyományos-átmeneti-modern (Gagy – Ungvári

Z. Imre), életmód-modernizációk és gépesítettség
(Gagy), jog és kommunikatív szerkezetek (Varga
Attila), iskolai miliő mint kommunikációs rande-
vő-helyszín (Pletl), társas kommunikációk válto-
zásai, valamint erkölcsi szocializáció, önreprezen-
tációk (Ungvári Z. Imre), új televíziózási formák
(Gagy), városi színház, tér és látvány (Ungvári Z.
Ildikó), tizenévesek kommunikációs szokásvizsgálata,
televíziózás és mobil kommunikáció (Pletl,
Gagy, Ungvári – Ungvári), valamint az érintett is-
kolák és az adatfelvételi feladatlapok melléklete tes-
zik teljessé a kötetet. A kutatás egészére, több évnyi
tapasztalati anyagára érvényes összegző sorokban az
emberi csoportok létének kiterjesztett szféráiból, a
kommunikatív és virtuális új világok hozzáadásával
összevetésben tárgyalt eszköztár, szimbólumhasz-
nálat, a hagyományosból az „alternatívák nélküli”
felé változó formációk összkepe (Giddens teóriá-
jával összhangban) jelenik meg, beleértve a kom-
munikációs eszközök hiányának gettósító hatását,
a dezorganizáció esélyeit és a deviáns viselkedés-
módok sokféleségét is. Mindebben a globalizáció
hibriditást erősítő, a jeltermelés és szimbólumhasz-
nálat innovációja miatt parttalanuló értékrend-
diség tolul elő fenyegető összképként (186. oldal).
Az egyének és közösségek tereiben megjelenő (fo-
tómellékletekben pontosított) reprezentációk az
élménytársadalmiságot éppúgy erősítő összhatásúvá
állnak össze, mint az életmódok korábbi, két világ-
háború közötti vagy még messzebbi konvenciói ide-
jén jellemző volt (139-149, 107-124, 89-102. ol-
dalak). Árnyaltabbá, vitathatóbbá teszi mindez azt
a távolsági víziót, hogy az erdélyi (jelesül leginkább
magyar) társadalmi környezetben a kommunikáci-
ós univerzum mint valami biztos és kockázatmentes
értékrend, mint közösségi intézmény maradt meg
valamely premodern állapotában. Sőt, ellenkezőleg:
még a premodern mintázatok is kapnak érdemi
mennyiségű kérdőjelet, átértelmezhető kontextus,
kommunikatív horizontot is.

Életmódjegyzék divatkatalógussal...

Társadalmi terek időisége, rejtelmes korok tér-
használat, avagy az idő foglalatoként szolgáló tér
közösségisége egyaránt módot kínál a kultúráközi
találkozások és érintkezések egészének megannyi
formáját felmutató írásokra. Olyanokra is, melyek-
et az „interpretációk interpretációit” vállalva pró-
báltam főntebb bemutatni, de az olvasatok önké-
nyességén túl, a hangsúlyok, tónusok, értelmezési

analógiák mellett olyanokra is, melyeket talán éppen az a komplexitás jellemez, mely bármely emberrel összefüggésbe kerülve őszinte igény, óhajtott vízió lehet, ha méltó alakzatba simítják. Ami pedig mindig és mindenütt konstans módon hordozza, tükrözi a tér- és időfelfogások, a hétköznapi élet és a normarend, a szokások és tradíciók világát, az a mindenkor efemer hatásúnak tetsző, mégis örökké jelen lévő divat. Divat pedig annyiban, hogy öltözet, viselkedés, kommunikáció, szimbolizáció rejti, vagy kinyilvánítja, formálja és útjára engedi magát a szemléletmódot, csak részben fogható meg, hisz interpretációjához mindenkor hozzátartozik a változás állandósága és az állandósult elemek változása is.

A Flórián Mária szerkesztette kötet, mely *Életmód, szemléletmód és a módi változása* címmel jelent meg,¹⁵⁹ épp ezt a „továbbélő múltat” mutatja föl a századfordulós korszakban, ezen belül elsőbb a textilkultúra iparosodását, a vasút és úthálózat fejlesztését, ennek tárgyi környezetét és kereskedelmi kapcsolatrendjét, sőt szereplőit (varrónők, a varrógép, a módi előállítóit) is, mivel az újítások környezete, a lakosok és a vidék harsányan megindult polgárosodása immár a divaton túli művelődéssel, képzéssel (leányiskolák, gazdasszony-oktatás), a kézimunka-kereskedők normatív rendjét, a női munka stílus- és tartalomváltozását, divatformáló hatását és hasznosságát is hangsúlyozza tematikus tanulmányokban. A férfidivat „magyaros” jellegének, a parasztság „magyarsággá” előlépésének, a népviseletek értékrendjének kialakulásával és a „nemzeti háziipar” mesterségűzőinek társadalmi háttérével a népművészet, háziipar, stílustörekvések és szimbolizációs formák éledését is illusztrálják a további fejezetek, míg a szemléletmódok átalakulásával egyenesen a paraszti mentalitásváltozás, a polgári jog és értékrend érvényesülése, azaz „jogi modernizáció” áttételes hatásainak rendszerváltoztató formalizálása felé viszi tovább a kötet ívét. Az egyes „kornak megfelelő, divatos, új” elemek, mint módi, az ipar- és gazdaságtörténet, mint társadalmi keret, a normák és jogelvek rendszerszerű érvényesítése mint életmód-elemek kapnak itt szerepet a lokális viselkedéscsoportok leírása révén. Így a kötet nemcsak a gazdaságtudományok modern kezdeteihez vezet el, hanem átélhetővé, érthetővé teszi a normarendek átalakulásának, az életvitelek átalakulásának korai iparfejlesztési alapjait is.

159 *Életmód, szemléletmód és a módi változása a parasztság körében a 19–20. század fordulóján*. 2010. Budapest, MTA Néprajzi Kutatóintézete, 492 oldal.

A divat, mint a legfrissebb, az iménti és jelenlegi stíl, mint a parasztságra látszólag nem jellemző változtatások rendje épp ebben a könyvben kap cáfolatot (alaposabban a szerkesztő Flórián Mária előszavában, részleteit tekintve az esettanulmányokban), mivel is egyúttal nemcsak részletrajzát kapjuk a paraszti társadalom „divatmentes” archaizmusainak, hanem a piaci viszonyokhoz alkalmazkodó életstratégiák változatairól is összegző képet nyerünk, mégpedig konkrét szakmai, kisipari és kistermelői közösségek ipari termeléshez való viszonyáról, magáról a paraszti polgárosodásról, életvezetési értékekről, tájékozódásról, fogyasztásról és termelésről is. A kötet ábráin, fotóin, rajzos képein, kelengyemintáin, árjegyzékein, térképein és grafikonjain átvézető népviselet-történeti mustra egyfajta hiányzó társadalomtörténetet rajzol meg, ismételten bizonyítva azt, hogy a szokásjog a közjoggal, életviteli formalizáltság a birtokosi státusszal, díszítési divatok a textilipari fejlesztéssel, s mindez a gazdasági beruházásokkal, iparfejlesztéssel, foglalkozásváltozással is összefügg, sokkal inkább, mint az korábban érzékelték, értékelték vagy megnevezték volna a kutatók. Ha a paraszti vagy városi létmód, a mindennapi ember divatos viselkedése, életritmusa, emlékezete és gazdasági-közösségi viszonyrendszere egyértelmű „olvasatokban”, szimbólumhasználatban érhető tetten, még inkább vallomásos lesz a lajstromok, szabásformák, anyagminőségek között fölsejlő termelési kultúra, kapcsolatháló, értékek és mértékek rendje, szabályozó kerete. Fölsejlik e kötetből: többé-kevésbé kultúrkritika, életmód-jegyzék, demográfiai és térbeli tagoltság, külső hatások tömegének megnevezése teszi lehetővé, hogy e messziről nézve konvencionálisan változatlanok tételzett világ a napjainkra megújuló (alkalmazkodó és szemléletváltó) néprajzi kutatómódszertan, témaválasztás és feltárásmód változásainak kitett mivoltában maga is esélyt adhat a mélyebb megértések számára. Épp a mindennapisággal, a módok és módszerek, módik és képzetek, minőségek és alkalmazásformák gazdagsága révén, s végül is a „beljük búj” emberek komplex szemléletmódja révén is.

Flórián Mária megannyi könyve és tanulmánya, melyekben szinte már ott lakott az egészséges kétely a paraszti innovációs hajlandóság általánosított vízióival, vagy „elmaradottság”-ideológiáival szemben, e kötet résztanulmányai és áttekintő szemlélete révén mintegy komplex módon megérlelni látszanak a ruházat-, divat-, viselet- és tárgykultúrák leltárát fölvonultató műveinek mondandóját, olyan impo-

zans belső univerzum megismertetésével, melyből újabb kutatási irányok és megértési szándékok ébredhetnek. A kortárs néprajz fiatal kutatóinak tematikus irányultsága, a tárgyi és a szellemi néprajz elágazásai és tudásterületi rokonságai a mindennapok historikumát fedezik föl a história mindennapjaiban, az önmegjelenítés szimbolizációs stratégiáiban és szélesebb társadalmi összefüggésrendben is.

A história mindennapjainak metszetei

A néprajzi közelítés tanulsága alapján a tárgyi és lokális örökség az eltűnő korok, lepergett évek és évtizedek vagy évszázadok kincseiből kínálnak új fölfedezéseket, nem utolsósorban a társadalmi csoportozatok viselkedéséről, kultúrákői átmeneteiről. A jelenben élők az irodalom vagy a dokumentáris műfajok mellett mindenestre a történészeknek nyújtják a legkitűnőbb forrásanyagot, a szélesebb ívű összegzés lehetőségét vagy kiváltságát, megsokszorozva a feltáró erőt és bátorságot. Valuch Tibor tanulmányai¹⁶⁰ is ezt a nekiveselkedő körképalkotói szándékot tükrözik: válogatott írásaiából álló könyvében arculatokat vet össze korszakos eszmékkel, embereket a mindennapokkal, szocializmust a magánkisiparral, 1956-ot a megtorlással, „gulyás-kommunizmust” a magyarsággal, élelmiszer-ellátást a demokratikus radikalizmus hagyományával és a liberális szocializmus eretnkségeivel. „Jegyzetei” valójában elemző áttekintések, esettanulmányai nemcsak korszakok és kultúrák, zarnokságok és megtorlások, naiv vagy tiszta eszmék és esélytelen korok dimenziói közt nyújtanak eligazodást, hanem a történelemben a „rákövetkezés” vagy bekövetkezés esélyeit, a frontvonalakon inneni és túli eszmei vagy életviteli drámákat is szakmai figyelem fókuszába emelik, konfliktusos vagy harmonikusnak tetsző mivoltukban is.

Teorikus fölhangelőként és egyúttal talán a mentális örökség saját kútforrások megnevezéseként a kötet az iránymutatók, a fajsúlyos és korszakonként magukban véve is kiemelkedő írástudók hagyatékára épít. Sokféle és sokféle karakterre – például amikor irodalom és politika határain (Kovács Imre, Szabó Zoltán, Schöpflin Aladár) vagy a nemzetformálás időszakában az emberformáló és korszakalkotó eszmék alapvonalain építkező közgondolkodók (Vámbéry Rusztem, Csécsy Imre, Jászi Oszkár, Bibó István) hatásáról fest nagy ívű korszakokat,

160 *Metszetek. Válogatott tanulmányok.* Argumentum – 1956-os Intézet, Budapest, 2006., 270 oldal.

vagy midőn a községi közellátás, fogyasztás „bőséges ínségtől az ínséges bőségig” terjedő dimenzióit veszi nagyítója alá, polgárosodást keres vagy demokratizálódást talál... – akkor is valahol mindig a lehetséges utak és konfliktusok természetrajzára futtatja ki megállapításait. Ezzel az emberi panók és társadalmi életrajzok olyan korszemléletét, mikrotörténeti és emlékezeti aspektusait vázolja föl számunkra, melyek révén az emlékezet és a tény, a korkérdések adekvát válaszai, a demokratikus vagy zarnoki megoldások interpretációi tűnnek a legadekvátabb megközelítésnek. Kultúrák és társadalmi viselkedésmódok deskriptív világának, hétköznapi és kihívások látványostól távoli univerzumának, vagyis épp olyanak, mely kínálkozik a történész tekintetének tárgyává lenni.

Valuch valahol indirekten és eszmetörténeti értelemben szélesebb spektrumban ugyancsak a divatokról, hétköznapiágokról ír, de távlatosabb horizonton a korszakos jelentés-univerzumról formál körképet. Jelentésekről és tartalmakról annyiban is, hogy a társadalmi folyamatok jelentőségét a súlyuknál, perspektíváiknál ragadja meg, mivel is az interpretációk értelmezése felé indul el, közben azonban a magyar táj és néprajzi térségek (hajdúsági, Duna-Tisza-közi, debreceni) lokális jelentéstörténetét adva úgy jut el a huszadik századi magyar társadalmi metszetek összegzéséhez, hogy ebben az élő történelem, a résztvevő ember, az események sodra és ideje kap fokozott figyelmet. A résztvevő ember sorsa, értékválasztásainak oka, de maga a történész pillantása által megjelenített lokális világok is szomszédságokká, miliókká állnak össze, mögöttük az idő sodrásában szenvedői szerepbe kényszerült sokaságokká, kikben épp a hagyományok új szempontú mustrája kínálkozik megértésre. Valuch nem az elvitathatatlan önhittségével, hanem a lehetséges olvasatok, a lassult időben latolgató és értékelő szemléletmód eleganciájával varázsol értelmezési teret, melyben az árnyaltabb és részletesebb zarnokság-képek felvillantása kapja a főszerepet, fennen mutatva, hogy az ember a mindenkori belátásokkal, mérlegelésekkel csupán kormetszeteket, talányokat, előképeket és részválaszokat kaphat. Szélesebb szakirodalmi ölelésben szemlélve, vagy politikátörténeti és társadalmi konfliktus-történeti dimenzióban ez a két évtizednyi tanulmány-válogatás talán ennél többre is vállalkozhatna, akár monografikus mélységgel, miként egykoron a „Búcsú a parasztságtól” fájalmától a társadalom- és politikaelméleti horizont szemléléig megtett úton Valuch maga is eljutott. Azonban e kötetben épp a megértés

merészsége, a kérdésfeltevések bátorsága és a részválaszok relatív részrendszere mutatja, mennyivel inkább szembesít az ilyesféle szerényre formált, de elmélyült belátás, mint az idő zsarnokságába rekedt összképek kimerevített kreálmányai, vagy a korszakvíziók újralfestett álságosságai, melyek napjaink történetírásában új korszakként hódolnak a retró, az önfelkérésen vagy hatalompolitikán alapuló átírások és elnasszolt áttekintések bővületének. Nem volna eléggé mélyértelmű, ha pusztán szárazkás jelzővel „korrektnak” mondanám a kötet egészét, mert ennél sokkalta magvasabb, inspirálóbb, kihívóbb is, a szaktörténészek körében is ritka míves formatartás fensége áll mögötte. Többé-kevésbé annak is kérdésékként, hogy az idő zsarnok-e, vagy a kollektív emlékezet felejtésre hajlamos-e, esetleg a lassú időben a történeti szembesülések is más és más visszfényt kapnak, ezekben a metszetek, narratívák és komplexitások a maguk értelmező idejében sokkalta mélyebb dimenziók felé kalauzolnak, mint azt olykor a zsarnoki idő vagy a kisemberségek fölbukkanásának sodra fölfedezni engedné. Amit tehetünk e társadalmi viselkedésmódokkal, az lehet, csupán a megértés, belátás, elfogadás, újragondolás kísérlete, nem pedig valamiféle örökérvényű bizonyosság a mindenkori tudás, a történeti tudat felől. E perspektívát és szakmai elkötelezettséget Valuch Tibor akként mutatja föl, hogy a Nagyalföldet, a Vihar-sarkot, a békési tájakat vagy a homoki hátságot a történeti felfedezés merészségével, kormetszeteivel teszi átláthatóvá. Térségi konvenciókat, tájegységi tradíciókat, az emlékezet lenyomatait és a mindennapiság élethossziglani tartalmait veszi körül figyelmével, egyúttal figyelmeztetve is olvasóit és kortársait, mily rétegzettek és árnyalatosak e metszetek, miféle átjárhatóságok és érthetőségek rejlenek a részletekben, csoporttörekvésekben, kapcsolati kultúrákban, népek hazáiban, saját határaikon innen és túlra is, kölcsönhatásaikban is.

Valuch mint a huszadik századi társadalom- és mentalitástörténetre szakosodott szerző legújabb könyvében szintúgy a mindennapi élet legújabbkori dimenzióinak széles ölelésű forrásanyagát kínálja és elemzi,¹⁶¹ ezzel tárházát, vagy inkább kincstárát mutatja be mindazon társas és társadalmi történérendnek, mely a fogyasztás, a divat, a mindennapi kultuszok, a csábulás és reménykedés kulturális antropológiai átlátása, a vágyak és megalkuvások, öltözködés, táplálkozás, lakás és átrétegződés felé

vezet. Nem „szimplán” kultúrakutatási, s nem szokásnéprajzi vagy kommunikációs antropológiai e monografikus feltáró munka egésze, de a hétköznapok terén megejtő részletességgel tér ki a mindennapi életjelek roppant széles körére: mikrotörténeti aprólékossággal tekinti át a munkakultúra kialakulását és változását, a paraszti és polgári otthonok sajátosságait, a lakótelepek panelvilági és a hétfégi nyaralók jólétvilági illúzióit, az étkezési és lemondási szokások rendjét, a konfekció-ipar és a módi falusi-városi kommunikációját, a nemzeti jövedelem és a keresetek egyenlőség-szabta idáját, szemben a valóság formálta szegénységi/vagyonosodási folyamatokkal, a fogyasztás intézményesítésével és normarendszerré vagy vágyálommá szerveződésével, a lakhatás időleges, állandósultan bizonytalan és falusiasan vagy városiasan körvonalazható formáival, az életmód és a társadalmi változások ciklusaival vagy ideológiai felhangjaival együtt.

Valuch „hétköznapok”-könyve a magyar társadalomtörténet-írás egyik új, empirikus ágának megjelenítője, konkrétan azé, mely a forrásanyagot, illusztrációt, adatbázisokat, statisztikákat mintegy alapanyagként kezeli a narratív leíráshoz, az alapos áttekintéshez, a mikro- és makro-szintű értelmezés harmóniáját biztosító komplex feldolgozáshoz. Már bevezetőjében kinyilvánítja azt is: „*Sem a múlt, sem pedig a jelen értelmezése nem képzelhető el annak ismerete nélkül, miként élük, szervezik, tervezik és gondolják az emberek életüket. Mit jelent a mindennapi életfenntartás, milyenek ennek tárgyi-társadalmi feltételei, milyen tárgyakat használnak az emberek mindennapi tevékenységük során, és mindezek hogyan változtak?*” (7. old.). A kötet tematikus fejezeteiben a proletarizálódás, az elparasztalanodás, a rivalizálás megszűnése vagy felfüggesztése mint a polgári múltat elvitató értékrend, valamint a társadalmi csoportok, rétegek, osztályok adaptációs gyakorlata, rugalmassága, készsége ugyancsak olyan dimenziók, melyek nem a historiográfiában „bevett” kronologikus rendet követik, hanem újabb cezúrákat, hosszú időtartamú folyamatok megrajzolását igénylik, s ezt a Szerző imponálóan meg is fogalmazza a kötet tagolása, szerkezete, mentalitás- és életmód-formáló folyamatok hatáselemzése mentén. Így prezentálja a harmincas években kezdődő modernizációs trend jelzésével a háborús és ötvenes évek folytatólagos destrukturalizáló hatásait, a Kádár-korszak regenerálódási időszakát, majd a poszt-szocialista korszak már hiányhoz és túlélési stratégiákhoz szokott társadalmának adaptációs trendjeit körvonalazza számunkra, és leíróan mutatja be mindezt kulturális

161 *Magyar hétköznapok. Fejezetek a mindennapi élet történetéből a második világháborútól az ezredfordulóig.* Napvilág Kiadó, Budapest, 2013., 345 oldal.

terminusokban, ínség és hiány, megszakítottság és mentális örökség, életmód-tervek és megvalósítási esélyek egyenlőtlenségeit is megrajzolva. A jövedelem-szintek és elosztási érdekeltségek tipizálásával, valamint a történeti értelemben vett tartós struktúra-változás előképének mondható erős fél évszázad kölcsönhatásainak jól keretezett rajzolatával pedig – úgy vélem-értékelem – korszakos jelentőségű modernizáció-kritikai alapművet formált. A hétköznapiság és a társadalmi határátjárások trendjei, a lehetséges egyensúlyok és átalakulások folyamata mostanság egyre több történeti opuszban mutatkozik meg, s ezek közt felsejlő értékrendben fajsúlyos teljesítmény Valuch Tibor „hétköznapi”-könyve. Egészében hatványozottan több, mint amit hétköznapi olvasatokban magunkévá tehetnénk. Viszont olyan korlenyomat, melynek hiánya csupán jóval később derülne ki, s fájón...

A tudás, biztonság, modernizáció világgcockázatai

Hétköznapiok létmódjainak biztonsága, civilizatorikus eredmények presztízse talán régtől fogva nem volt egyéb, mint rejtett vagy „manipulált”, kézben tartott összecsapások, ütközések tompított állapota, a kiterjedő veszélyzónák elkerülhetetlensége vagy az időszakos-ciklikus konfliktushelyzetek által megszabott társas tér. Ulrich Beck ezekről formált nézetei¹⁶² az 1986-os „kockázattársadalom” teóriára évtized múltán következő „világgcockázat-társadalom” (1999) paradoxonainak és rizikóelemzéseinek eszköztárával egészültek ki, még arra is kihatással, hogy a kockázatokat evidensen uraló-birtokló hatalom napjainkra már a felosztó-kirovó hatalom fegyvertárával lett gazdagabb, hátrítási és elszenvédesi terekben fennhatóságot privilegizáló intézménnyé vált, mégpedig világméretben is hatékonysággal. A nemzetközi politika és a globalizációs hömpölygés kiszolgáló intézményei részint világméretű kiterjedésekben is kezdtek gondolkodni (újra), részint a megelőzési vagy kompenzációs tényezőket latolgatva, végül pedig a perspektívákat igazságossági és kockázati térképeken fölvázolva megállapították, hogy a globális pénzügyi kockázatok nem önmagukban, hanem egy reflexív modernizációs igény teoretikus eredményeiként kezelhetőek talán, de csak azzal együtt, ha a réges-rég

megválaszoltnak tekintett kérdéseket újrafogalmazzuk és a hagyomány kötelekeitől szabadulni sajátos világokat a lokális sebezhetőség, globális egyenlőtlenség és „metodológiai kozmopolitizmus” mentén kezdjük újragondolni. Beck a *Kozmopolita Európa* (2004) új modelljének, államiság és uralom új dialektikájának fényében esedékes újragondolását szorgalmazza, ráébresztvén olvasóját, hogy a modernitás válsága magából a modernitás győzelméből fakad, így a világgcockázatok is történetileg új minőségek (232. oldal), kalkulálhatatlan antagonizmusok és globális kockázatok kritikai elmélete által belátható szféráiban fogalmazhatók meg. Ez az önkonfrontáció és intézménykritikai attitűd („az intézményesült ellentmondások elmélete” révén föltámadt) politikai perspektívák szociológiai belátásaira kell fölfigyeljen, sőt antropológiai kísérletek (biopolitikai, génmanipulációs és kulturális explóziókra redukált) eredményekre is, melyek dialektikáinak átlátásában a (társadalom)tudomány egyre kevésbé illetékes, a „megakockázatok” tálalására már a média is alig alkalmas (233-234. old.), vagyis konkrét katasztrófák csődhelyzeteiért aligha tehető felelőssé. De a „felelősséget vállaló modernitás” új programja ma már nem megkerülhető, a kockázattermelés világhálója mindannyian be vagyunk kapcsol(ód)va, így a politikai közösség mint kommunikatív felelősség hordozója mostantól a Max Weber föllállította „instrumentális racionalitással” szemben a „sokk-, szenvedés- és együttérzési logikát” figyelembe vevő kockázati reflexivitásra kell épüljön (240. old.). A modernitás feltartóztathatatlan, önmaga sikerességének diadalmenetébe vetett hitén alapuló vaksisága épp abból a konfliktusos definícióból fakad, mely „a jövőt mint a jelen gyarmatát” határozza meg, az állandó változást „haladásnak” tünteti fel, de nem tűr ellenhatalmat, s végső soron ebben áll legfőbb hatalma is: a modernség olyan szentségei, melyek a véletlenségektől szabadulni próbáló emberiség számára térbelileg eltérően oszlanak meg, ugyanakkor nemcsak szenvedés-pályákat nyitnak, hanem a haladás helyetti „progressziót” és „innovatív” mint olyan metafizikai végcélokot hajlamosak tételezni, amelyek valami „új üdvösség” zálogaként hatnak és csábítanak (255-257. old.).

Mindezekről mint folyamatokról tudni, kritikai rálátással felülvizsgálni, intézményesíteni, „antimodern ambivalenciákkal” körülvenni olyan értelmiségi feladat, melyet a fejlődés alapelveinek kontinuitása (elvileg határtalansága!) mellett az alapintézmények diszkontinuitásával kell összhangba hozni (258, 274-276), így a munka léte és

162 *Világgcockázat-társadalom. Az elveszett biztonság nyomában.* Belvedere Meridionale, Szeged, 2008., 234 oldal.

értéke, a korosztályok viszonya és a munkátlanúság termelés-függő, de szociabilitást is lefokozó jellege, továbbá az individualizáció pusztító voltának korlátozása és „időtlenységének” felülbírálat (,,az ego társadalma vagy a könyök társadalma”, értékek hanyatlásában feltűnő perspektívtalanság) olyan belátható kényszerek immár, melyek „győzelmi következmények”, a maguk változást hozó rombolóerejével együtt, s kezelhetetlenségük ellenében elvárható antimodern dialektikát kell alkalmazni.

Beck kötete, mint oly sok másik is, valahol a veszély ellenhatalmaként a társadalmi mozgalmak esélyét latolgatja, az állam felelősségét és a „kikényszerített felvilágosodás” pragmatikus ideáit a tömegkommunikáció ártaival hozza összefüggésbe, a kockázattársadalmat „(latens) forradalmi társadalomnak” nevezi, „amelyben a normális és a kivételes állapot keresztezi egymást”, a lineáris történetfejlődési képnek befellegzett, helyette „haladás-pesszimizmus” és „nemtudás-tagadás” kora utáni „kritikai szemléletű társadalomelmélet valóság tudományi” megalapozására van szükség, arra is óvatosan vigyázva, hogy „a Weber, Adorno vagy Foucault számára rémisztő panorámakép – az irányított világ tökéletes ellenőrzési racionalitása – a jelenkor népeinek tetsző ígéret” (276-277. old.). Vállalni kell tehát az értékelés szabadságát az értékvényesítés és értékconszenzus alapján, továbbá szembe kell nézni azzal is, hogy naivitás, ha nem tárjuk föl a modernitást, majd az antimodernitást apokaliptikus vízióit, ha az evilági paradicsomokból száműzetést mint inspirációt tekintjük csupán egy újrakezdéshez. Azaz: nem lehet nem számolni a világgokázatokkal (terrorizmus, holocaust, ökológiai krízis, totalizálódó konfliktusok, háborúk, stb.), de „semleges” vagy „értékmentes” elméletek kiagyaltásával sem lehet messzebb jutni, mint egy fölismerések nélküli tagadás társadalomtudományi ál-válaszáig, a szembenálló oldalak közötti választás elkerülésének felelőtlen ség éig (277-279. old.), ez „elvesztett biztonság” helyébe nyomuló megtalált bizonytalanság legitimálásáig.

Élettörténet mint integrációs identitás és megértéstudományi forrás

A társadalomismeret és önkép kölcsönösen egymásra hangolt területei, kultúrák és krízisek, kockázatok és labilitások között, az egykori „népismereti dolgozatok” vagy életmód-interjúk nyomdokain halad tova egy olyan tudásterület, melynek néhány

évtizeddel ezelőtti rangját a személyes tudás és a közösségi tudás átadás bölcséleti területei, a folklor, a történeti források és az élethelyzet-interpretációk adták. Ennek a sokágú, társtudományokkal összekaroló megfigyelésmódnak, kérdésnek és méltató pillantásnak új alapjait, kibontakozási útját nyitják meg az élettörténeti kutatások, azaz inkább ilyenféle szemléletmódból fakadó belátások, értelmezések. Bögre Zsuzsa válogatott kötetéről¹⁶³ nem kell különösebb vehemenciával állítani, hogy kardinális fontosságú, lévén egyrészt már egy sorozat hatodik opusza, másként a szöveggyűjtemény természetéből adódóan is a legfontosabb társtudományok legkiválóbb szerzőinek munkáiból emel át lényeglátó írásokat, harmadsorban pedig valamifajta „praktikus” használatra orientált, tankönyvi logikát követő narratívát kínál azáltal, hogy a rokonítás, a tudásterületi kölcsönhatások szempontjából meghatározó felfogásmódok kontrasztjait is kihasználja és új konstruktum épülését kezdeményezi ezáltal. A szerényen „oktatási segédanyag” funkció ezzel nemcsak episztemológiai és módszertani, hanem közvetlen önálló szcientikus vállalássá lesz, melyben negyedszázaddal a hazai társadalomkutatás nyolcvanas évekbeli elméleti fordulata után ismét megerősíti a kutatónak azt a jogát, feladattudatát és kötelezettségét, hogy a személyes narratívák fontosságának helyét elismerje, megtisztelje és méltó helyére emelje a szövegkorpuszok funkcióváltozása révén. Az interjú megismerő módszer, a szociológiai történet „adatfelhalmozó” szereptudata mögött (és alatt, már ami elismertségét, funkcionális státuszát jelentette) régtől megvolt az elbeszélés-módokra, életesemények interpretációira vonatkozó perspektíva is, de kibontakoztatását csupán néhány merészebb vagy empíriába fulladni kész kutató segítette elő. Bögre Zsuzsa bevezetőjében is hangsúlyozza (továbbá tanulmányában láttatja: az egyéni szolidaritás fontosságáért, az emberi méltóság megőrzéséért vállalt küzdelemben a társadalmi szereplők mindmegannyi sorsnarratívája is hasonlót tükröz), hogy az élettörténeti értelmezések a legkülönb kutatókat és megismeréstudományi területeket nem szétválasztják, hanem sokkal inkább összekötik, egymásba kulcsolják, kölcsönös feltételként tekinthetők, leszámolva az egyoldalúan pozitívista perspektívák kíméletlen érvényesítésével. Élettörténet, módszertannal erősödő respektus a személyes dokumentumok és narratívák rendjében,

163 Bögre Zsuzsa szerk. *Élettörténet a társadalomtudományokban. Szöveggyűjtemény.* Pázmány Társadalomtudomány 6. Budapest – Piliscsaba, 2007., 273 oldal.

vagy az életelbeszélések rangjának garanciái – mint kiderül – nemcsak az érintett társadalmi egyedek, az emlékezet hordozói, a történelmi horizontú elbeszélések összhangját és kölcsönös meghatározottságait adják, de ugyanez mondható el az öndefiníciós háborúban érdekelt szaktudományi törekvésekről, kutatási irányzatokról és iskolákról is: identitásaik nem lépülnek, hanem fölmagasztosulnak, szakmai látóterük nem önnön falaik által korlátozódik, hanem perspektívát nyit a rokon területek kísérletei felé. Ahogyan élettörténeti tényanyagot a néprajzos, szociológiai tényeket a szociálpszichológus, migrációs trendek jeleit a demográfus, oral history adatait a pszichológus vagy a réteggkultúrák kutatója használhatja, abban végig ott rejlik a biográfia hitelességén (ennek elismerésén) túli értelmezési attitűd is: fontos – mert emberi; súlyos – mert személyes; lényegi – mert életforma-konstrukció eleme. Sőt, az alázatos tudás, az elismerés gesztusa is ebben lakozik, az „adatközlő” mint forrás értéke is ebben nevezhető meg. Mi több, mert élethistóriák elbeszélése jobbára forrás szokott lenni, a kiemelés, a megőrzés vagy átértelmezés, másképp fogalmazva a keretezés is olyan vállalás kérdése, melyben a hipotézisek megfogalmazása, az elkülönítés és derivátum-formálás technikája, vagy épp a „megnem-szüntetve megőrzés” mersze adja a belátások perspektíváját, a kutatói kérdésfeltevés és a várható válaszok horizontja kínálja a szélesebb értelmezési tartományt. Aki „kútfőként”, forrásként becsben tartható, maga is segítségünkre lesz élettörténeti elbeszéléseinek pontosításával; s ellenkezőleg: ahol a személyes tudás csak relatív fontosságú értékévé lesz, ott az egyes viszonya a többeshez pusztán numerikussá válik, s magát a kutatást, hipotézist és igazolást teszi önérdékűvé, életközömbössé. Lányi Gusztáv, Erős Ferenc, Ehmann Bea, Pléh Csaba, Veres Sándor, Kapás István, Szilágyi Miklós, Vasvári Zoltán, Gyáni Gábor, Kövér György, Tóth Eszter Zsófia, Kovács Éva, Vajda Júlia, Melegh Attila és Bögre Zsuzsanna írásai ebben a kötetben épp arról tanúszkodnak, hogy sem a kutatókat, sem a tudásterületeket nem készíti racionálisabb érv a tudásterületi

„specifikációra” (ami irányzatos akadémikus tudásszervezésben és tudástermelésben ma nem is egy diszciplínában igen korlátozóan megjelenik külső igényként, vagy inkább imperatívusként!), mint az, hogy a megismerő gondolkodás az áthallásokra, párhuzamokra, különbségekben rejlő azonosságokra is érzékeny legyen, akár kérdezésről, akár társadalmi válaszról, akár a komplex megismerés további esélyeiről lenne szó. Nemigen lehet kérdés, hogy a Szerkesztő itt tematizált szociálpszichológiai, pszichológiai, néprajzi, történeti, szociológiai területekről vett alapanyagai (talán már magukban véve is, önnön leválasztódási folyamataik tükröként, ahogyan például a történettudományról a néprajz vagy a szociológia idővel levált...) nem szerkesztői gesztus, hanem tudásterületi legitimációs játszmák révén kerültek tudáságazatokba, s lettek kialakulásuk másfél- vagy félszáz évében önálló diszciplínák, melyek kölcsönhatásainak, egybehangzásainak utóbb épp ilyen szöveggyűjtemények adhatnak új keretet, változó olvasatot, interaktív kapcsolatot is.

Viselkedési kultúrák, társadalmi szerepek, létmódok és rejtett folyamatok hétköznapi vagy magánérdekű tereiben, a kultúrák közi viselkedésben és megértésben rejlő tartalékok, belátási perspektívák egyaránt arra figyelmeztetnek, ami a társadalmakról való tudás értelmének és felelősségének határa szempontjából fontos. E határok (és mozgásuk, no meg a köztük és fölöttük nekilóduló társadalmi csoporttörekvések) megannyi körei át-meg-áthatják egymást, osztódnak és összeolvadnak, „olvasatokká” és értelmezési gyakorlatokká válnak a társas tudásban. Abban is, mely szűkíti a jelentéstereket, s olykor abban még inkább, melynek szélesre fókuszált nagylátószögében rangot, esélyt, érvényt kap a belátások sokféleségének, de akár a kisszerű tévedéseknek rangja is. A fenti ismertető mintegy rímelnék is talán Bögre Zsuzsa összeállítására, legalább annyiban, hogy a társadalomtudományok arculatváltozását nemcsak leképezik, konstatálják, hanem maguk is formálják. Felelősen, izgalmasan, olykor lemondóan drámaian. Ahogyan a kultúrák szokták a társadalmi viselkedésmódokat megőrizni...

Várandósék, Franciaország, Párizs, Jardin du Luxembourg, 2004.